

ЈАСМИНА ЂОРЂЕВИЋ
МАРИНА ТОДОРОВИЋ¹

У СУСРЕТ НОВИМ КОНЦЕПТИМА РУРАЛНОГ РАЗВОЈА СРБИЈЕ²

Садржај: Србију и њен рурални развој чека, у оквиру припреме за укључење у Европску унију, значајна преоријентација аграрне политике у контексту прилагођавања и испуњавања приступних обавеза. У том смислу сагледавање концепта LEADER програма може олакшати Србији да се припреми за оно што њу и њен рурални простор чека у годинама које долазе. Овај рад има за циљ да потпомогне избору «какав ћемо приступ одабрати» и да понуди сазнања о томе «шта други раде».

Кључне речи: рурални развој, рурални простор, Србија, Leader програм.

Abstract: Within the preparations for joining the European Union, Serbia and its rural development are faced with considerable re-orientation of agrarian policy, within the EU accession requirements. In that sense, the overview of the LEADER program concepts may facilitate the preparations of Serbia and its rural areas for all the issues that will follow in the forthcoming years. The aim of this paper is to help in the decision "what kind of approach will we choose?" and to offer the information on experiences of other countries.

Key words: rural development, rural areas, Serbia, Leader program

Увод

Годинама рурална подручја у Европи и Србији била су занемарена и без развојих перспектива. Рурални развој у савременој Европи није се догодио ни случајно и одједном, у протеклих четврт века ЕЕЗ, а касније и ЕУ све више се у свом развоју окрећу руралним просторима и њиховом одрживом развоју. Националне пољопривреде не могу се развијати без чврстих веза и интеракција са окружењем, што безусловно значи да свака држава мора свој аграр и рурални развој, уопште, довести у везу са водећим институционалним поретком. Процес трансформације пољопривреде и институција у земљама у транзицији значајно је утицао и утиче на рурална подручја и живот сеоског становништва. Да би се производња и укупан начин живота прилагодили новим захтевима рурална подручја земаља у транзицији трпе огромне притиске и промене. Тешко би у свету нашли регију у којој су пољопривреда и рурални простори, уопште, доживели тако велике структурне промене након 1989. године, као у већини транзицијских земаља централне, источне и југо-источне Европе (Tangermann S., Swinnen J., 2000; 133).

Правци руралног развоја у земљама Европске уније и Србије

Србију и њену пољопривреду чека значајнија преоријентација аграрне политике у контексту прилагођавања и испуњавања приступних обавеза према СТО

---

¹ Др Јасмина Ђорђевић, виши научни сарадник, Географски институт «Јован Цвијић» САНУ, Београд.

Др Марина Тодоровић, виши научни сарадник, Географски институт «Јован Цвијић» САНУ, Београд.

² Рад представља резултате истраживања пројекта 146011 које финансира Министарство науке и заштите животне средине Србије.

(Светска трговинска организација) и ЕУ и усклађивања са Заједничком аграрном политиком (Common Agricultural Policy - CAP) Европске уније.³ Основне иновације у сагледавању могућности руралног развоја су у ставу да се поред примарне производње, чији значај у руралним економијама све више опада, отварају нове, ванпољопривредне активности и сл. Ово је довело до тога да је рурални развој (тзв. други стуб CAP-а) од пуког инструмента у функцији развоја пољопривреде, постао толико комплексан и значајан да надилази онај тзв. први стуб CAP- а (пољопривреду), те да би се данас пре могло говорити да је CAP део концепције руралног развоја, него обрнуто. Чини се да је у том контексту и сам CAP превазиђен и да би га требало улопотунити са одредницом о руралном развоју (Малешевић К. 2005). Будућност руралне Европе може да буде и путоказ за будућност руралне Србије, што подразумева економску диверзификацију и ширење секундарних и терцијалних делатности у руралним подручјима. Европска повеља руралних подручја (European Charter of Rural Areas) промовишући мултифункционални карактер пољопривреде, уз померање аграрне подршке са тржишних интервенција на политику интегралног руралног развоја, истовремено наглашава да су рурална подручја не мање вредна од урбаних.

Стање производних ресурса у пољопривреди Србије у моменту припрема за приступање ЕУ у великом делу производног система је неповољно и врло лоше (мали поседи, стари засади, дотрајала механизација, недовршена приватизација у великим предузећима пољопривредног усмерења, неповољна техничко-технолошка опремљеност и сл.). Србија, у поређењу са другим европским транзиционим земљама, значајно касни са прикључењем међународним интеграцијама (Тодоровић М. 2005; 170). Српско село налази се на раскршћу између нестанка и опстанка. Процес девастирања ових простора је веома интензиван⁴. Да би се успорили и зауставили негативни трендови потребна је нова, савремена и аресивна политика руралног развоја према којој села нису само «производни» простори већ и места за живот, одмор, рекреацију и сл. У том смислу наступајући интеграциони процеси, усмерени у функционалан регионални систем ЕУ, захтевају поштовање ригорозних процедура и правила и обавезу динамичнијег структурног прилагођавања и реформисања пољопривреде и руралног развоја Србије. Нова политика руралног развоја проширене Уније (ЕУ -25) предпоставља разраду различитих модела развоја према специфичним условима и потребама територије. То се постиже одговарајућим усклађивањем мера четири обавезујуће компоненте програма руралног развоја (Поповић В., Николић М., 2004):

- повећање конкурентности подршком реструктурирању пољопривредног сектора,
- побољшање стања животне средине и природних предела, управљањем земљиштем,
- диверсификација руралне економије и унапређење квалитета живљења на селу, и
- подршка примени локалне стратегије руралног развоја оствариване Leader приступом.

³ Заједничка стратегија развоја аграра и руралних простора ЕУ сматра се најсложенијом и најспукљом политиком коју спроводи ЕУ Њену комплексност илуструје податак да закони који регулишу заједничку аграрну политику далеко бројнији од било којих других заједничких политика ЕУ, а трошкови њеног финансирања прелазе 48% буџета ЕУ (Богданов Н., 2004; 43).

⁴ Према неким проценама од укупно 4600 села у наредних 15 година нестаће око 1200 села. Сада већ има око 260.000 неожењених момака (преко 50 година старости), око милон хектара неузораних њива и 30.000 празних објеката за стоку (Томић Д., Гулан Б., Радојевић В., 2005).

Иако Србија није чланица Европске уније и није у могућности да користи одређене фондове за руралне просторе и њихов развој сматрамо да нека њихова искуства могу да се примене или пак да нам омогуће да лакше сагледамо могуће правце развоја на нашим руралним просторима. У том смислу сагледавање концепта LEADER⁵ програма може олакшати Србији да се припреми за оно што њу и њен рурални простор чека у годинама које долазе. Овај рад има за циљ да потпомогне избору «какав ћемо приступ одабрати» и да понуди сазнања о томе «шта други раде». Препознати иновације у оквирима руралног развоја није ни мало лак задатак с обзиром да зависи од просторних, привредних, производних, друштвених, културних и дружних фактора. У том смислу рурална подручја суочена су са потребом коришћења нових прилика, што, свакако, није увек лако препознати и захтева одлучност, креативност и нови поглед на ресурсе.

Основна полазишта LEADER-овог приступа

Некада је појам «рурални» схватан као социо-просторни систем који стоји насупрот урбаном. У новије време појам «рурални» све се више изједначава са појмом «локално», те се ови термини све чешће појављују као синоними (Крстић Б., 2003). Такав концепт прихватила је и развојна фондација ЕУ позната под називом LEADER (француски: *Liaison entre l'action pour le developpement de l'economie rural*) која је за предмет интересовања и финансирања узела локални развој. Под руралним подручјем у LEADER-овом програму се не мисли само на разнолика природна подручја, него и на места где се одвијају различите функције и делатности, где становништво може да задовољи своје потребе. Ту се мисли и на читав низ привредних и друштвених активности – пољопривредне, шумарске, занатске и пословне делатности свих структура које производе и продају своју робу и услуге на локалном и светском нивоу. У односу на рурални развој, концепт локалног више је прилагођен потреби одређивања просторног развоја, и лакше се укључује у хијерархију система те ослобађа учеснике у овом процесу потребе да се баве питањем дефинисања руралног простора и одрживања његових граница, што је у многим земљама већ сада врло сложено и скоро немогуће.

С гледишта одрживог развоја LEADER-ов приступ се темељи на унутрашњим могућностима и ограничењима руралних подручја као последица природних, друштвених и културних фактора из прошлости, те на спољашним могућностима и ограничењима која настају као резултат стварања локане привреде. Било би прилично поједностављено приписати промене које се збивају у руралним подручјима само заједничкој пољопривредној политици, јер се не сме заобићи чињеница да напредак који се догађа у технологији, начину живота, захтевима потрошача итд. такође битно утиче на рурални простор. Будући да политика руралног развоја која се ослања искључиво на пољопривреду није у стању да одговори на широки спектар проблема као што су запошљавање, привредни раст и очување животне средине, па се морамо овим питањем позабавити директније, стварајући одговарајуће „прилагођене“ политике руралног развоја, које прате промене које се одвијају у руралним подручјима.

---

⁵ LEADER (*links between actions for the development of the rural economy* - везе између акција за развој руралне привреде) Иницијатива Заједнице чији је циљ да подржи иновативне акције руралног развоја у свим угроженим регионима Уније, преко 'локалних акционих група' (LAG) које сачињавају јавни и приватни друштвени и привредни партнери. Leader I (1991–94) ; Leader II (1994–99), Leader+ (2000–06) је усредсређен на израду интегрисаних стратегија за развој руралних области и размену искустава између истих ових области на европском нивоу (Тодоровић М, Тошић Б., Стојановић Б., 2004; 152).

Разни приступи руралном развоју, који су коришћени у другој половини 20. века, обично су били усмерени на секторску подршку уз примену приступа „одозго према доле“. Такав приступ није уважавао носиоце локалног развоја који би у будућности могли постати главни носиоци и градитељи подручја у којем живе. Отуд произилази потреба да се преиспитају полазишта и циљеви тих политика те да се учини корак напред од начела раста према начелу одрживог локалног развоја, узимајући у обзир природну, привредну, друштвену и културну димензију сеоског подручја.

Европска рурална подручја су у великој мери различита, не само због својих природних, привредних, друштвених, културних, политичких и институционалних разлика него и због својих развојних могућности. Карактеристике које повезују рурална подручја су :

- мала густина становништва, старење становништва, несразмерна демографска структура, одлазак образованих младих људи итд.,
- доминантан пољопривредни сектор, пад запослености и пољопривредних делатности, притисак оближњих градских подручја на земљиште итд.,
- велике разлике у имовинском стању становника, све већи број угрожених људи, већа отуђеност због недостатака новца тј. губитка могућности запошљавања ван пољопривреде и смањење услужних делатности на тим просторима.

Стање сваког сеоског подручја може се анализирати кроз питања која су добрим делом многим подручјима заједничка:

- укључивање заједнице и јачање социјалне повезаности,
- обнова културе и идентитета подручја,
- очување природних вредности и рационално газдовање подручјем и земљиштем,
- покретање активности, јачање конкурентности и приступ тржишту,
- употреба модерних технологија у свим делатностима,
- уравнотеженост миграцијских токова и осигурање друштвеног и професионалног укључивања,
- повезивање искуства, вештина и послова,
- побољшање имиџа одређеног подручја.

При формулисању будућег руралног развоја посебну пажњу треба посветити специфичностима у развоју и компаратвним предностима следећа три развојна типа сеоских средина (Тодоровић М. 2005; 173):

- *економски интегрисаних руралних простора лоцираних близу урбаних центара*, са интензивном пољопривредном производњом претежно тржишно оријентираном, који као такви представљају најпогоднији простор за даље интензивне промене и напредак,
- *интермедијални рурални простори*, прелазне зоне у којима је приметно задржавање мултикултуралне производње на сеоским газдинствима. Ови простори су, такође, погодни за даљи напредак и развој, али уз адекватне мере државне интервенције, и
- *забачене руралне области*, захваћене интензивним процесом «пражњења» и «одумирања» села који захветвају веома интензивне одрживе, субвенционе мере.

Доприноси LEADER приступа руралном развоју

Главне вредности LEADER-овог програма су децентрализовани, интегрални приступ (одоздо према горе) који се заснива на посебности појединих подручја, укључивање заједнице, уједињавање носиоца развоја на локалном нивоу и могућност

да се нереализоване замисли спроведу у праксу (Leader, Izvor). LEADER-ов програм је заснован на новом схватању руралног развоја и темељи се на „зближавању“ носиоца развоја, активности и локалних компоненти, успостављању „веза“ између учесника, активности и подручја организовањем и вођењем „водоравних“ локалних партнерства у циљу употпуњавања постојећих структура, као и децентрализацијом финансирања и управљања, умрежавањем и успостављањем локалних и прекограничних партнерских односа између руралних подручја.

Постоје седам основних начела у LEADER-овом приступу:

1. **Приступ утемељен на посебности подручја** - захтева одређивање развојне политике на основу стварног стања неког подручја, његових јаких и слабих страна. Разлози коришћења овог приступа произилазе из растућег интереса локалних носилаца да одрживи развој својих заједница заснива на начелима аутохтоним локалним вредностима.

2. **Приступ одоздо према горе** - настоји да охрабри сарадњу јавности на локалном нивоу у доношењу развојних политика. Тражи се укључивање локалних чиниоца, укључујући заједницу као целину, привредне и друштвене интересне групе те представнике јавних и приватних институција. Приступ одоздо према горе најчешће се остварује кроз две главне активности (анимирањем, односно покретањем иницијативе у заједници и едукацијом локалних заједница), а користи се у различитим фазама програма, сходно препознатљивим потребама.

3. **Партнерски приступ и локална акцијска група** - локална акцијска група је тело у којем учествују представници свих сектора, а утврђује заједничку стратегију и локални план деловања за свако подручје. Укључујући све секторе, оснажена правом доношења одлука те прилично великим буџетом, локална акцијска група представља нов модел организовања који може знатно утицати на институционалну и политичку равнотежу одређеног подручја.

4. **Иновације** - то могу бити активности од интереса за локални развој, а које нису обухваћене осталим развојним политикама, активности које дају нове одговоре на препознате слабости и проблеме сеоских подручја или активности које помажу стварању новог производа, нових процеса или нових тржишта. Размена искустава и акција других могу подстаћи покретање властитих или заједничких пројеката.

5. **Интегрални приступ** - Обједињавање се може спровести у само једном сектору или у оквиру свих програмских активности, кроз везе између различитих подручја и са привредним, друштвеним и културним носиоцима развоја те секторима који делују на том простору. Генерално интегрални приступ је највише унапредило ситуацију на локалном нивоу и то:

- окупљајући учеснике око заједничких пројеката, учећи их да раде тимски а не индивидуално, стварајући боље разумевање за потребе мењања колективног идентитета заједнице,

- укључењем различитих друштвених група које су често занемарене или су укључене само у хуманитарне програме (старије особе, особе са посебним потребама итд.),

- додавањем вредности занемареним или подцењеним ресурсима,

- прилагођавањем пројеката, организовањем произвођача како би се остварила критична маса која је у могућности одговорити променљивим захтевима тржишта што самостално не би били у могућности итд.,

- проналажењем решења која произилазе из локалне конкурентности: оптимално коришћење инфраструктуре, вишенаменски објекти и повећање њихове употребе за шири круг делатности, нови облици превоза, прилагођавање знања и вештина новим потребама итд.

Међутим у неким подручјима интегрални приступ је често само скуп пројеката. Овај приступ захтева знатну техничку помоћ и не успева у подручјима где је нема или ако је она слаба или неприкладна. У многим случајевима су укључене само основне делатности, као што је развој локалних производа, туризма или занатства. Интегрални приступ је у директној вези с концептом одрживог развоја, као начином развоја који треба да задовољи потребе садашњих становника без угрожавања могућности будућих поколења да задовоље своје. Овај концепт повезује привредни раст, друштвени развој и управљање природним ресурсима у нову вредност. Интегрални приступ директно подстиче одрживи развој стварањем краткорочних и дугорочних смерница развоја подручја, успостављајући везе међу генерацијама, прихватајући чињеницу да је потребно време за јачање солидарности и сарадње те узимајући у обзир традицију и окружење као темељ вредности за локални развој.

6. **Умрежавање и сарадња између подручја** – иницира размену и пренос информација о политици развоја и иновацијама и тежи смањењу изолације локалних акцијских група те успостављању базе података и анализи предузетих активности. Умрежавање осигурава «алате» (методолошки разрађене кораке итд.) за рад и пружа помоћ локалним стручњацима и управи како би се иницирала размена и сарадња на свим нивоима (локални, регионални, државни и европски). Оно се темељи на структури која анимира/покреће и чији су задаци дефинисани уговорима с Европском комисијом. То уређење укључује LEADER-ов европски мониторинг (у потпуности га финансира Европска комисија и смештен је у Бриселу) и националне координационе јединице, које делом финансира Европска комисија, а смештене су у државама чланицама ЕУ. Такво умрежавање допуњава неформалне контакте које директно успостављају саме локалне акцијске групе.

Сарадња је средство које имају на располагању локалне групе како би ојачале своје активности и она је предмет службеног договора међу учесницима. У мреже се могу укључити сва сеоска подручја, управа и организације, без обзира јесу ли корисници LEADER-а или не.

Резултати који се постижу умрежавањем омогућују приступ корисним информацијама које помажу у проналажењу партнера, препознавању других европских извора финансијске подршке, проналажењу информација о сродним иницијативама, што помаже проналажењу бољих решења за локална питања. С умрежавањем ојачава локална акцијска група, која има могућности на основу туђих стечених искуства да размени информације и методологију, а самим тим штеди време и енергију за нове и иновационе идеје.

7. **Локално финансирање и управљање** - Локално финансирање и управљање се не односи само на одлуке о расподели већ и на директно управљање финансијским средствима. Приступ финансијским средствима кључно је питање локалног развоја. Могућност директне помоћи у повезивању с финансијским изворима један је од могућих начина којима Leader-ове групе управљају својим програмом. Децентрализовано доношење одлука о расподели средстава и о управљању њима у складу је с Leader-овим приступом, те су у пракси локалне акцијске групе често одговорне за доношење и спровођење одлука о финансијској подршци. Како би се то остварило неопходно је ускладити тј. водити бригу о следећем:

1. *Поједноставити процедуру и осигурати транспарентност* – поједноставити механизме подршке те истодобно осигурати јасну расподелу одговорности и транспарентно управљање јавним фондовима.

2. *Повезати одговорност и надзор* - Leader-ове групе су понекад у процепу између жеље да буду повезане са својим корисницима и потребе да одговорно управљају и надзиру поверена им финансијска средства.

3. Децентрализацију одговорности потребно је ускладити са уређењем државе – будући да је потребно применити начело супсидијарности, степен децентрализације зависи о традиционалним облицима уређења локалне управе сваке државе или покрајине.

Зависно од случаја, потребно је користити већи број параметра приликом избора начина управљања тј. облик интервенције у договору са Европском комисијом, висина финансијске подршке, национални и регионални прописи о јавном суфинансирању те тип организације структуре (јавна, приватна, мешовита).

Постоје разни модели, који су произашли из праксе, управљања финансијским средствима:

- Локалне акцијске групе директно распоређују средства,
- Локална управа управља финансијама
- Регионална или државна власт управља финансијама.

Показало се да је децентрализација позитивно утицала тј. да је јавна подршка, којом се одговорно управља на локалном нивоу изузетно делотворна у покретању различитих иницијатива и у стварању прикладних услова за приватна улагања. Најчешћи облик финансијске подршке у оквиру Leader-а су безповратна средства. То су јавна средства намењена неком пројекту од појединачног или заједничког интереса. Такве финансијске подршке, које су резултат повезивања средстава из европских и националних јавних фондова, различито покривају трошкове пројекта, у зависности од типа пројекта и од подручју где се пројекат реализује. Непокривени део трошкова пројекта руководиоца мора осигурати из других извора.

LEADER програм је према свом основном концепту намењен мањим сеоским подручјима која чине јединствену целину у физичком, привредном и друштвеном погледу. Одабрана подручја морају имати довољну усклађеност и критичну масу људских, финансијских и привредних ресурса како би могла подржати одрживу развојну стратегију. Поштујући те критеријуме може се догодити да се таква подручја не поклапају с државним границама и постојећим финансијским фондовима. Да би се осигурао локални и сеоски карактер одабраних подручја, број становника по правилу не сме бити већи од 100 000 (око 120 стан./km²) и не мањи од око 10 000. Међутим у подручјима са великом и малом густином становништва могу се дозволити одступања од овог правила. За целовиту слику развојне стратегије, као дела развојног плана, треба узети у обзир специфичности локалног идентитета схваћен као производ историје, одраз садашњости уз истовремено стварње услова за развој будућности. Такав приступ осигурава локалним учесницима стварање развојне политике која одговара локалним околностима, ресурсима, потенцијалима и ограничењима, потребама и могућностима одређеног подручја. Ослања се на свеобухватан приступ који узима у обзир све особине одређеног подручја, стварање локалног партнерства у које су укључени носиоци развоја, представници власти и група у заједници повезивањем локалних – домаћих изворних ресурса. Управо овај приступ омогућава одрживи развој подручја.

Препознати *иновативност* у некој активности у оквиру руралног развоја, који представља основ сваког Leader програма, није леган задатак с обзиром да зависи од просторних, привредних, друштвених, културних и осталих чинилаца. Светско окружење поставља захтев пред рурално подручје да пронађе нове могућности, које нису увек препознатљиве и захтева одлучност, креативност, нове приступе на ресурсе и способност препознавања потенцијалних идеја и иноватора. У том смислу потенцијалне иновације у руралном простору су:

- могућности развијања посебних ресурса, који су неискоришћени, занемарени или подцењени. То првенствено подразумева, уношење нових знања и вештина, коришћење ресурса и постојећих структура на нови начин те

анализирање досадашњих и проналажење будућих улога носиоца развоја на локалном нивоу.

- препознавање групе људи с визијом и идејама за будуће пројекте итд.
- способност предвиђања ризика пилот пројеката или пројеката који доносе промене,
- способност прилагођавања сеоских подручја променама у ближем и даљем окружењу.

Пројекти у оквиру LEADER програма морају задовољити следеће критеријуме:

- да створени производи и услуге укључују препознатљиве особине подручја из којег долазе,
- да метод користи за повезивање људских, природних и финансијских ресурса, што доводи до бољег коришћења аутохтоних потенцијала,
- коришћење оригиналних, односно нових облика организовања и укључивања заједница у процесу доношења одлука и спровођења пројекта.

Закључак

За рурална подручја, на којима живи 50% становништва Европе на 90 % простора, (Томић Д., Гулан Б., Радојевић В., 2005.) карактеристично је јединствено културно, привредно и друштвено ткиво, изузетна разноврсност активности и подручја (шуме и обрадиве површине, нетакнути природни локалитети, села и насеља, регионални центри и мањи производни програми).

У протеклом периоду, развијала се свест о потреби да се пољопривреда као делатност и рурални простор као спецификум морају заједнички, интегрално посматрати. Овакав приступ (у мањој или већој мери) карактеристичан је у Leader програму. Одрживи рурални развој треба да има приоритет у целокупној руралној политици у будућности те циљ развоја ових подручја је промена садашњих кретања становништва, сузбијање сиромаштва, подстицање запошљавања и обезбеђење квалитетнијег живота, као и унапређење руралног богатства. Потребно је успоставити равнотежу између трошења јавних средстава, инфраструктурних инвестиција и образовних, здравствених и комуникационих услуга између руралних и урбаних подручја.

Политика руралног развоја мора бити мултидисциплинарна са јасном просторном димензијом. Основа треба да буде на интегралном приступу који треба да обухвати, унутар правног и политичког оквира, следећа питања:

- прилагођавање и развој пољопривреде;
- привредну диверсификацију (посебно мала и средња предузећа и руралне услужне делатности);
- управљање природним ресурсима;
- пораст значаја функција подручја и
- промоцију културе, туризма и рекреације.

Подршку диверсификацији привредних и друштвених активности потребно је усмерити на стварање оквира за самоодрживе приватне иницијативе и иницијативе локалних заједница, као што су инвестиције, техничка помоћ, пословне услуге, адекватна инфраструктура, образовање, усавршавање, свеобухватни напредак информацијске технологије, јачање улоге малих градова као интегралних делова руралних подручја и кључних фактора развоја те подстицање развоја виталних руралних заједница и обнављање села.

С обзиром на разноликост руралних подручја, политика руралног развоја треба да следи начело супсидијарности. Колико год је то могуће, развој треба да је

децентрализован и да се темељи на партнерству и сарадњи свих заинтересованих нивоа (локалних, регионалних, државних и европских). Тежиште треба да буде на сарадњи и приступу одоздо на горе, који користи креативност и солидарност руралних заједница. Рурални развој треба да буде локални и под руковођењем локалне заједнице у оквиру целовитог европског простора (Djordjević J., Djordjević D., Tošić B. 2001). Спровођење програма руралног развоја треба да има основ на јасним и транспарентним поступцима, на јединственом програму за сваку регију и јединствени механизам одрживог руралног развоја.

Потребно је подстицати коришћење локалних финансијских ресурса за промоцију локалних пројеката руралног развоја и коришћење различитих облика финансијских услуга при кредитирању руралних подручја (коришћење јавних и приватних финансијских средстава), да би се смањила ограничења у финансирању малих и средњих предузећа, подстицале производне инвестиције и привредне гране у руралним срединама учиниле разноликим.

Тамо где је потребно, треба подстицати развој административних капацитета и утицај регионалних и локалних управа те група из локалних заједница, пружањем техничке помоћи, едукацијом, бољим комуникацијама, партнерством, разменом знања, информација и искустава путем повезивања (умрежавања) регија и руралних заједница широм Европе.

Потребно је унапредити поступке мониторинга, евалуације и процене корисника како би се осигурала транспарентност поступака, обезбедило правилно коришћење државног новца, стимулирала истраживања и иновације, те омогућила јавна расправа на темељу правих информација. Није довољно само констатовати све заинтересоване стране у процесу креирања и спровођења пројекта, већ их је потребно укључити у мониторинг и евалуацију.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ:

- Богданов Наталија, (2004), *Пољопривреда у међународним интеграцијама и положај Србије*, Друштво аграрних економиста Југославије, Београд.
- European Charter of Rural Areas**, Council of Europe, Strasbourg, 1995.
- Djordjević J., Djordjević D., Tošić B. (2001), **Typology of Physical-Geographic Factors for Rural Planning**. Rural Space and Regional Development, Babes-Bolyai University, Cluj-Napoca, Baja-Mare, Romania.
- Крстић Б., (2003), **Концепт интегралног приступа – успешније у европске интеграције**, у Пољопривреда и рурални развој у европским интеграцијама, Пољопривредни факултет, Београд.
- Малешевић К. (2005), **О комплементарности мултифункционалне пољопривреде и руралног развоја**, Мултифункционална пољопривреда и рурални развој, тематски зборник, ИЕП, Београд.
- Popović V., Nikolić M (2004), **Integralni razvoj planinskih poručja Srbije u svetlu novih iskustava agrarnog i ruralnog razvoja Evropske unije**, u Održivi prostorni, urbani i ruralni razvoj Srbije, IAUS, Beograd.
- Тодоровић М, Тошић Б., Стојановић Б., (2004), **Србија, Еврорегиони и европске интеграције**, Посебна издања бр. 63, Географски институт «Јован Цвијић» САНУ.
- Тодоровић М. (2005), **Пољопривреда Србије и европски интеграциони процеси**, у Србија и савремени процеси у Европи и свету, Географски факултет, Београд.
- Томић Д., Гулан Б., Радојевић В., (2005), **Будућност руралних подручја Србије**, у Мултифункционална пољопривреда и рурални развој, тематски зборник, ИЕП, Београд.
- Tangemann S., Swinnen J. (2000), **Conclusion and Implications for Food and Agricultural Policy in the Process of Accession to the EU**, CAB International, Wallingford.
- *** (2003) Rural Development in the European Union, European Commission, Agricultural Development, European Communities.

www.europa.eu.net

www.minpolj.sr.gov.yu

www.leader.com

S u m m a r y

TOWARDS THE NEW CONCEPTS OF RURAL DEVELOPMENT OF SERBIA

Rural areas occupy 90% of European territory, and host 50% of total European population (Tomić, D., Gulan, B., Radojević, V., 2005). All these areas have a unique cultural, economical and social fabric, as well as a remarkable variety of activities and areas (forests and cultivated land, pristine natural localities, villages and settlements, regional centres and smaller production programs).

In the last period, there was a growing conscience of the need for integral consideration of agriculture as an economic activity and rural space as a specificum. Such an approach is more or less characteristic for Leader program. Sustainable rural development should in future have a priority in all aspects of rural policy. The aim of development of these areas are changes of present population dynamics, stamping out of poverty, encouraging of employment, improvement of life quality, as well as enhancement of rural resources. It is necessary to establish a balance between spending of public funds, infrastructural investments, and educational, health and communication services between rural and urban areas.

Rural development policy must be of multidisciplinary character, with a clear spatial dimension. The integral approach should be a basis which is supposed to encompass the following issues, within the legal and political framework:

- agriculture adaptation and development;
- economic diversification (particularly smaller companies and rural service activities);
- natural resources management;
- improvement of regional functions importance
- promotion of culture, tourism and recreation

The support to diversification of economical and social activities should be directed towards improvement of conditions for self-sustainable private initiatives and the initiatives of local communities, like investments, technical assistance, business services, appropriate infrastructure, education, advanced studies, information technologies improvement, strengthening of small towns as integral parts of rural areas (and key development factors), and finally back-up of vital rural communities development and villages regeneration.

Regarding the diversity of rural areas, the policy of rural development should follow the subsidiarity principle. As much as it is possible, the development should be de-centralized and founded on partnership and cooperation of all interested levels (local, regional, national and European). The accent should be on cooperation and upward approach, which uses creativity and solidarity of rural communities. Rural development should be of local character and led by local community, within the complete European space (Djordjević J., Djordjević D., Tošić B. 2001). Application of rural development program needs to be based on clear and transparent steps, on a uniform program for each region, and to have a uniform mechanism of sustainable rural development.

It is necessary to support the usage of local financial resources for promotion of local rural development projects and usage of various forms of financial services during crediting process (usage of public and private funds), in order to decrease the limitations in financing of small companies, to encourage production investments, and to make economic branches in rural areas as diverse as possible.

Where needed, the development of administrative capacities and efficiency of regional and local managements should be encouraged, by giving technical assistance, education, better communications, partnership, and exchange of knowledge, information and experiences through networks of regions and rural communities all around Europe.

It is necessary to improve the methods of monitoring, evaluation and estimation of the users, in order to ensure transparency of actions and adequate use of national funds, to stimulate research and innovations, and to enable the public discussion based on the right information. It is not sufficient just to recognize all the interested parties in project creation and application process, but they also need to be incorporated into monitoring and evaluation processes.